

Att vara lärare – bilder ur två traditioner

Kerstin Skog-Östlin

I debatten om skolan förekommer två termer som inte särskilt ofta problematiseras utan mest tas för givna – lärare och professionell. Den förstnämnda tillhör de begrepp som alla som gått i skolan menar sig veta vad det innebär. Den senare är kanske inte lika given för gemene man, men man har i allmänhet en föreställning om dess innehåll. Men vad betyder dessa ord? Och hur kommer det sig att de förekommer tillsammans? Den här artikeln är ett försök att utifrån ett historiskt material belysa dessa frågor och ge tentativa svar.

En aktuell diskussion

De förändringar som svenskt skolväsende genomgått under 1900-talet har bland annat inneburit att de olika lärarkategorier som fanns vid seklets början inte längre existerar som tydliga grupper knutna till från varandra skilda delar av barn- och ungdomsskolan. Fram till 1960-talet och grundskolans genomförande kan man säga att den svenska lärarkåren till största delen bestod av två grupperingar – folkskollärare och läroverkslärare. De var knutna till var sin del av skolväsendet – folkskolan och läroverket. Den förra skolformen var avsedd för den stora massan av folket. Den senare vände sig till de få som skulle förberedas för ledande positioner i samhället. I och med grundskolans genomförande sammanfördes de i samma organisation, låt vara på olika stadier. Men de skulle arbeta med samma läroplan och samma elever. Ytterligare ett steg togs i och med läroplanen 1994, Lpf 94 och den nya gymnasieskolan, som innebar att liknande villkor kom att gälla även för gymnasielärarna.¹

En följd av dessa organisatoriska och innehållsmässiga förändringar av svensk skola är att den tydliga uppdelningen av olika lärarkategorier till vissa delar har försvunnit. Lärarutbildningen har program som är knutna till grundskola respektive gymnasium. Inom dessa program finns en viss kategorisering,

som kan härledas till de gamla strukturerna. Detta tänkande kan man också spåra i hur lärarna är organiserade fackligt. Men i den offentliga debatten och även i styrdokumentet förefaller det till stora delar vara så att det bara finns en typ av lärare. Denna lärare kan dock tjänstgöra inom olika skolformer. I diskussionen om lärare och deras agerande tas dagens situation för given. Den historia som finns är delvis osynlig och för många också okänd. Det förefaller vara så att man inte är medveten om att det inom lärarkåren finns olika traditioner som påverkar hur man som lärare ser på sitt yrke och som har sina rötter i ett skolsystem som formellt inte existerar längre. Det här blir problematiskt, när man vill åstadkomma förändringar. Ett område där detta blir synligt är diskussionerna om lärarna som professionella.

Åtminstone sedan mitten av 1800-talet, när vi fick en statlig lärarutbildning, finns en föreställning om att lärare är grundbulten i skolans verksamhet.² Skolans verksamhet står och faller med hur lärarna sköter sin uppgift. Det kan ses som ett av skälen till att lärarutbildning genom åren förblivit ett statens ansvar och att man egentligen inte diskuterat att förändra det förhållandet. Detta sätt att tänka framträder tydligt i de riktlinjer som LUK (Lärarutbildningskommittén) presenterade i början av 1999.³ I klartext formuleras där att lärarutbildning ska vara ett led i statens styrning av skolan. En sådan uppfattning förutsätter att man tror att lärarna, om inte helt och hållet så åtminstone till stor del, är detsamma som skolans verksamhet. Ett exempel på detta sätt att tänka är diskussionen om lärare som professionella.

I mitten av 1980-talet började man använda termen ”de professionella” om lärarna i statliga utredningar. Lindblad & Carlgren (1992) menar att det framför allt beror på att idén om ”de professionella” är en viktig förutsättning för en decentraliserad och målstyrd skola. Carlgren (1995) pekar också på att diskussionen om professionalism och professionalitet inte startade i lärarkåren, utan speglar en förändring i hur beslutsfattarna uppfattar lärare. Olika bedömare menar att den svenska lärarkåren under efterkrigstiden deprofessionaliserats genom att experter av olika slag (forskare, konsulenter osv) tagit över och bestämt innehållet i lärarnas yrke.⁴ Det har framför allt gällt grundskollärarna. Det här innebär att man utgår ifrån att det funnits en period när lärarna i någon mening varit professionella. Men i och med de stora skolreformerna med start på 1950-talet anses lärarna ha förlorat initiativet att definiera innehållet i sitt yrke.⁵

Professionella lärare?

Ovanstående diskussion förutsätter att lärarna har varit professionella under en tidigare period. I den debatt kring lärares professionella status som förts förefaller man vara överens om att det traditionella, strikta sättet att diskutera kring profession – lång teoretisk utbildning, ansvar för utvecklingen av det egna yrket, nedtecknad yrkesetik, kontroll av vem som får utöva yrket och autonomi – inte är helt relevant för läraryrket.⁶ I stället förs begreppet professionalism fram. Det fokuserar på att lärare har en yrkeskunskap som andra inte har, och i den meningen kan de ses som professionella eller yrkeskunniga. Det innebär att man har ett slags kvalitet i yrkesutövningen; en kompetens för att utöva yrket framgångsrikt. Det pågår en diskussion om vad denna professionalism innebär. Men den är inte i första hand knuten till de kriterier som traditionellt förknippas med det sociologiska begreppet profession, utan handlar om andra saker som till exempel ämneskunskap i förhållande till förmågan att handha pedagogiska metoder.⁷

Det finns två studier som ur ett historiskt perspektiv belyst folkskollärare och läroverkslärare med utgångspunkt i professionsbegreppet.⁸ I den förstnämnda är det framför allt de professionella strategierna som lyfts fram. De tar sig uttryck i olika projekt som ”det politiska programmet, det sociala programmet, bottenskoleprogrammet, kulturprogrammet, utbildningsprogrammet, karriärprogrammet etc”⁹ Dessa projekt var uttryck för dels rent professionella strategier som till exempel innebar att kåren försökte utveckla yrkets kunskaps sida genom att knyta an till pedagogik och psykologi, förbättra den egna utbildningen och skapa nya karriärvägar, dels för alternativa strategier som bland annat innebar att få en position både politiskt och administrativt. Florin (1987) menar att kåren inte kan anses ha varit professionell i strikt mening i början av 1900-talet. Däremot kan man förmodligen sätta beteckningen professionell med betydelsen yrkeskunnig på den, även om hon inte formulerar det så.

Under senare hälften av 1800-talet menar Florin & Johansson (1993) att för läroverkslärarkåren fanns mycket som var förenligt med kriterierna för en profession i sociologisk mening: lång akademisk utbildning, undervisningsprov, delaktighet i vetenskapssamhället, frivillig fortbildning och egen examen vid läroverken. Däremot saknades en gemensam grund för kollektiv professionell identitet på grund av den ämnesmässiga splittringen. Inrättandet av provår, en professur i pedagogik och en akademisk fackexamen (fil mag), menar Florin och Johansson, kan ses i det ljuset. Andra tecken på framväxten

av en professionell yrkeskår var egna tidskrifter. År 1884 bildades Svenska Läraresällskapet som 1913 ombildades till Läroverkslärarnas Riksförbund. Då med en profil som förenade en professionell strategi med en mer facklig profil. I samband med reformeringen av läroverken i början av 1900-talet agerade läroverkslärarna genom staten och lyckades därmed påverka förändringen i en för dem gynnsam riktning. Florin & Johansson menar att under den aktuella perioden blev läroverkslärarna

”mer specialiserade och differentierade samtidigt som de fick en modern professionell profil (...) byggt upp en etisk kod, skapat en vetenskaplig pedagogisk diskurs, organiserat sig, gjort sig synliga i tidskrifter och i den allmänna debatten, och de hade fått inflytande i staten och i den nya överstyrelsen för läroverken.”¹⁰

I den bild som Florin och Johansson målar upp framträder en yrkeskår som de hävdar har tydliga professionella drag, även om den inte når ända fram 1914.

Slutsatsen av dessa två studier är att folkskollärarna inte var professionella, men att de hade tydliga strategier för att försöka nå en professionell position. Läroverkslärarna däremot hade hunnit en bra bit på väg och hade tydliga drag av att vara en professionell yrkeskår.

Vad är en lärare?

I Svensk Läraretidning och Tidning för Sveriges Läroverk formuleras bilden av läraren med utgångspunkt i olika områden som framträder i texten.¹¹ I vissa fall finns det likheter mellan folkskollärare och läroverkslärare; i andra fall skiljer de sig. De områden som redovisas här är arbetet i skolan, den egna utbildningen, kårandan, synen på arbetsgivaren och hur man förhåller sig till samhället utanför skolan.

Arbetet i skolan

För bägge lärarkategorierna lyfts på olika sätt det som skulle kunna kallas kärnan i läraryrket fram – det som man gör mer eller mindre varje dag, de arbetsuppgifter som förknippas med lärargärningen. Läroverksläraren förväntas både undervisa och fostra sina elever. För att kunna genomföra dessa

uppgifter behövs goda ämneskunskaper och ett antal personliga egenskaper. Men det förefaller vara så att det förstnämnda uppfattas vara viktigast. Man kan ana att det finns en uppfattning om att gedigna ämneskunskaper uppvägar bristen på nödvändiga personliga drag. Det kan tolkas som att man menar att det är den undervisande delen av läraruppgiften som är den viktigaste; att förmedla fasta ämneskunskaper. Det sägs också mer eller mindre i klartext under 1930-talet, då skribenter klagar över att de fostrande delarna av läraryrket får för stort utrymme på bekostnad av kunskapsförmedlingen.¹²

Den idealbild som formuleras av folkskolläraren utmärks av att det är en i långa stycken omnipotent person som framträder. Han ska vara en personlighet med god karaktär och förmåga att fostra, ha ett gott intellekt, goda ämneskunskaper och skicklighet att förmedla dem. För att klara av det senare krävs kunskaper i pedagogik och psykologi. Folkskolläraren ska älska barn, sitt yrke och folkskolan och satsa allt för att göra ett gott arbete. Han ska dessutom vara ett föredöme och en självständig person som står för sina egna uppfattningar. Det antyds också att det som krävs av den ideale läraren till stora delar är egenskaper som är medfödda, och att utöva yrket är en konst.

På ytterligare en punkt skiljer sig läroverkslärarna och folkskollärarna åt. Lärarnas arbete innehåller också ett antal uppgifter som inte faller under genomförande av lektioner. Dessa ”kringuppgifter”¹³ uppfattas olika. Läroverkslärarna menar att de helst inte alls ska syssla med dem, eftersom de tar tid från det som är läroverkslärarnas egentliga uppgift – att undervisa, medan folkskollärarna ger uttryck för en annan uppfattning.

Även om läraren, oavsett kategori, förväntas göra samma sak ser alltså prioriteringen olika ut. Det hänger naturligtvis samman med att de två lärartyperna arbetade i olika skolformer med olika uppdrag – den ena med att utbilda den blivande eliten, den andra med att höja folkbildningen och fostra medborgarna i det moderna samhälle som växte fram.

På andra punkter formuleras en bild som är lika oavsett skolform och lärarkategori. På samma sätt som staten ger uttryck för föreställningen att läraren är skolans verksamhet, ser lärarna sig som ”skolans själ”. De uppfattar sig ha den centrala rollen, och att deras sätt att genomföra sina arbetsuppgifter är helt avgörande för det som händer och det som blir utfallet av skolans verksamhet.

Lärarens arbetssituation upplevs som krävande. Man har disciplinproblem och menar att varken föräldrar eller elever uppskattar det arbete man gör. I förhållande till föräldrarna formuleras en tydlig misstro. Föräldrarna förväntas ställa upp på skolans krav och dess bild av verkligheten. Enligt lärarna gör föräldrarna inte det i den utsträckning som man tycker sig ha rätt att kräva. Man kan också ana en viss förvåning över att föräldrar och elever ifrågasätter lärares beslut och därmed deras auktoritet.

I bägge lärartidningarna diskuteras ämnen, ämnesinnehåll och ämnesmetodik i varierande grad. Läroverkslärarnas diskussioner förefaller dock i första hand föras på andra ställen än i Tidning för Sveriges Läroverk, nämligen i de olika tidningar som var knutna till ämnena. Det här innebär att det saknas en för hela kåren gemensam arena där man kan belysa innehåll i och utformning av undervisningen på läroverken. Förmodligen bidrar det till att banden till de enskilda ämnena förstärks och därmed finns det mindre incitament att se det som kan vara gemensamt över ämnesgränserna. Folkskollärarna har en annan situation. De har i Svensk Lärartidning en gemensam arena för sina diskussioner. Det är tydligt att de på ett annat sätt förhåller sig till och försöker påverka de olika förslag till skolans innehåll som myndigheterna lämnar ifrån sig.

Examen vid läroverken förefaller vara viktig för läroverkslärarna. Även om man i diskussionerna kan ana att studentexamen inte alltid uppfattas som ett positivt inslag i skolvardagen, är det tydligt att man vill behålla den. Den här inställningen kan förstås om man som Florin & Johansson (1993) ser makten över examinationen som ett kriterium på professionalitet. Man skulle också kunna uttrycka det som en strid om tolkningsföreträde visavi universiteten.¹⁴ Folkskollärarna har däremot en annan inställning till examination av olika slag. Diskussionen förefaller inte vara riktigt relevant för dem. Samtidigt förändras deras inställning, åtminstone när det gäller betygen. Ju mer folkskolan kommer att fungera som bottenskola för läroverken, desto viktigare blir dessa. Betyg som kan fungera som urvalsinstrument gör att inträdesproven, som ju utformas av läroverken, blir onödiga. Det bidrar naturligtvis till att tydliggöra folkskolan och dess verksamhet i förhållande till läroverken, en situation liknande den som läroverken har till universiteten.

Den egna utbildningen

Kompetensutveckling är också en aspekt av hur man ser på sin egen yrkeskår. Den bild som formuleras i Svensk Läraretidning tyder på att folkskollärarna under de första årtiondena som organiserad kår själva tar ansvar för och definierar sin fort- och vidareutbildning både lokalt, regionalt och centralt. På lokal nivå fungerar de s k kretsarna¹⁵ som utbildningsenheter. Där hålls föredrag i de mest vitt skilda ämnen – blodomloppet, biskötsel, den moderna livsåskådningen för att ta ett par exempel; där diskuteras också pedagogiska och metodiska frågor. I referaten från kretsmötena och andra lokala lärarmöten redovisas genomförda lektioner. Dessa lektioner genomförs med egna elever inför kollegor och diskuteras och analyseras i en efterföljande diskussion. Även de större regionala och nationella lärarmötena kan ses som ett led i kompetensutvecklingen. Där behandlas och diskuteras framför allt pedagogiska och metodiska frågor. Studieresorna uppfattas som en viktig del i vidareutbildningen. Dessa resor, som ges ett stort utrymme i lärarpresen i form av bl a reseberättelser, gick till olika delar av Sverige, Europa och USA. Vid sidan om dessa bidrag till lärarnas kompetensutveckling bidrog Svensk Läraretidning med ytterligare ett, nämligen en stor mängd recensioner. I ett av de första numren av tidningen formuleras i klartext vikten av att ge folkskollärarna möjlighet att ta del av innehållet i relevanta böcker, så att de skulle kunna bedöma vilka de borde köpa. Av recensionerna att döma avsågs i första hand det som kan betecknas som fortbildning i vid mening; allt från skönlitteratur till avancerade fackböcker.

Folkskollärarna förefaller också delta i en omfattande kursverksamhet. Dessa kurser är både pedagogiskt/metodiska och ämnesinriktade. I början betalar lärarna själva kursavgifter och resor, men efterhand tar den fackliga organisationen över det ekonomiska ansvaret med hjälp av statsbidrag. Med tiden förefaller det vara så att andra utanför kåren – framför allt Skolöverstyrelsen – tar över verksamheten. Den förändringen kan förstås om man ser på hur förvaltningen av skolan förändras. Under 1900-talet tar folkskollärarna själva plats i de organ som styr skolan i och med att de blir politiker och tjänstemän. Det kan då uppfattas naturligt för lärarna att överlämna ansvaret till sina ”kollegor” och lita på deras beslut. Det finns också tidigt en diskussion i folkskollärarkåren om att det egentligen är statens ansvar att stå för fort- och vidareutbildningen, enligt Svensk Läraretidning.

För läroverkslärarna gäller en liknande bild, även om innehållet i verksamheten är något annorlunda. Fort- och vidareutbildningskurserna är till största delen ämneskurser med anknytning till universiteten. En del av läroverkslärarkåren bedriver egen forskning. Framför allt lektorerna går mellan sin lärargärning på läroverket och arbete på eller i nära anslutning till universiteten. Det här kan ses som en form av kompetensutveckling. Liksom folkskollärarna finns läroverkslärarna med i olika typer av nationella lärarmöten, där pedagogiska och metodiska frågor diskuteras. Men det förefaller vara så att intresset att delta inte är särskilt stort, åtminstone enligt Tidning för Sveriges Läroverk. Studieresor och recensioner är en del av också den här lärargruppens sätt att blir mer kompetent.

Både folkskollärare och läroverkslärare är kritiska till den grundläggande lärarutbildningen. De förra för fram och driver konkreta förslag till förändring, som bland annat resulterar i en ny seminariestadga 1914.¹⁶ De senare har egentligen inte någon formulerad idé om hur man skulle göra i stället. Förslag på att ändra ordningen mellan ämnesstudier och pedagogik/metodik/praktik avfärdas i stort sett. Det man kan tänka sig är en viss anpassning av ämnestudierna till att man ska bli lärare på läroverk och inte gå vidare till en annan typ av karriär, som universitetsstudierna normalt förbereder för.

Om ovanstående ger en riktig bild av hur de två lärargrupperna såg på sin egen utbildning och hur den organiserades, skulle det innebära att den deprofessionalisering på den här punkten som man menar har ägt rum från 1950-talet började betydligt tidigare än vad som framgått av debatten hittills.¹⁷

Kåranda

För bägge lärargrupperna gäller att det förs ständiga diskussioner om vikten av att hålla ihop som yrkeskår.

För läroverkslärarna förefaller det inte vara givet att betrakta sig som en yrkeskår. I stort sett under hela perioden förs diskussioner om bristen på sammanhållning. Men i någon mening förefaller det vara accepterat att det är så. Det är viktigt att vara ense i lönefrågan, men i andra frågor kan man ha olika uppfattningar, som dock helst ska stanna inom kåren. Man får en känsla av att några eldsjälar försöker skapa en gemensam kår, men att det möts av ett svalt intresse. Förutom den gemensamma organisationen, Läroverkslärarnas Riksförbund (LR), finns ett antal ämnesorganisationer, som också ger ut

egna tidningar. När läroverkslärarna själva gör en analys av situationen lyfter de fram att det är utbildningen i ämnena och banden till dessa som kan ha bidragit till att man inte ser sig som läroverkslärare i första hand, utan som ämnesföreträdare som undervisar på läroverken. Ett sätt att förändra situationen vore att utforma grundutbildningen så att den ger en bättre bas för en gemensam läraridentitet. Även om det framförs viss kritik mot den grundläggande lärarutbildningen ifrågasätts den aldrig på allvar av läroverkslärarna. De förslag till förändring, som innebär en större samordning mellan ämnesstudier och den praktiskt-pedagogiska utbildningen möts med skepsis. Det poängteras att ämneskunskaperna måste inhämtas före den egentliga lärarutbildningen. De fortbildningskurser som framträder förefaller till största delen handla om att förstärka ämneskunskaperna. Ytterligare en aspekt på det här är motsättningarna mellan lektorer och adjunkter. När det gäller skillnader i löner mellan de två grupperna, menar adjunkterna att lång akademisk utbildning visserligen är viktig, men den betyder inte att man blir en bra lärare. Och det är det senare som ska avgöra lönen. Ytterligare ett uttryck för särintressen är att extralärarna har en egen organisation. Det innebär att både ämnes-tillhörighet och typ av tjänst förmodligen skapade större gemenskap än läroverksläraryrket som sådant.

Om den här bilden är riktig skulle det kunna innebära att det som Florin & Johansson (1993) pekar på som ett av kriterierna för att läroverkslärarkåren är professionell, nämligen lång teoretisk utbildning, i själva verket kan ha haft motsatt effekt och bidragit till att splittra kåren. Ämnesutbildningen vid universitet var inte i första hand knuten till kärnan i läraryrket,¹⁸ utan bidrog förmodligen till att skapa en ämnesidentitet knuten till universitetet och villkoren där.

Även inom folkskollärarkåren finns tydliga splittringstendenser. På samma sätt som när det gäller läroverkslärarna organiserar sig folkskollärarna, förutom i Sveriges Allmänna Folkskolläraryrkesförbund (S A F), i mindre grupperingar knutna till olika, men andra typer av särintressen: manligt-kvinnligt, stad-land, folkskola-småskola. Till skillnad från läroverkslärarna försöker man dock omkring 1940 hantera situationen genom att diskutera en organisatorisk lösning som ger utrymme för de olika intressena inom ramen för en gemensam organisation. Det är också värt att notera att folkskollärarna, när de grundar S A F, i stadgans första paragraf framhåller att föreningen ska arbeta ”1) för den svenska folkskolans och folkbildningens höjande, 2) för enhet och god anda inom lärarekåren och 3) för förbättring af lärarens ställning i allmänhet”. Folkskollärarna ser sig som del av ett större projekt, vilket ställer krav på dem som grupp.

Arbetsgivaren

Under den här aktuella perioden är församlingen eller kommunen arbetsgivare för folkskollärarna, även om staten står för en del av lönekostnaderna. På det hela taget formuleras en kritisk inställning i Svensk Läraretidning mot den lokala arbetsgivaren, även om det finns ett drag av försonande tongångar. I början av perioden är det tydligt att man anser att skolråden inte alls har den kompetens som är rimligt att kräva. De uppfattas tolka bestämmelserna fel eller inte bry sig om att följa dem. Detsamma gäller anställningsförhållandena. Under en period förefaller regelsystemet vara otydligt. Det har som följd att folkskollärarna uppfattar sig som utlämnade åt skolrådets godtycke. Under alla år är lönerna en arena där kampen är hård och där den lokala arbetsgivaren uppges vara mycket obenägen att gå folkskollärarnas krav till mötes. För att i någon mån kunna påverka den lokala arbetsgivaren driver folkskollärarna frågan om folkskollärarnas representation i skolråden och vem som ska vara ordförande. Det förstnämnda löser sig under perioden. Det senare får också en lösning som folkskollärarna uppfattar som bra i och med att det inte längre är givet att kyrkoherden ska vara ordförande. Det framförs också önskemål om att även folkskollärarna ska få staten som arbetsgivare.

Folkskollärarnas inställning till den lokala arbetsgivaren kan kanske förstås i relation till att ett, som det förefaller, otydligt regelsystem i början av perioden skapar utrymme för olika lokala lösningar. Det är säkert också så att kommunens företrädare helt eller delvis har andra kriterier än folkskollärarna, när de bedömer hur frågor som har med folkskolan och dess verksamhet att göra ska hanteras. Det här kan vara provocerande för lärarkåren som anser sig ha tolkningsföreträde när det gäller folkskolan i vid mening. Det är värt att notera att folkskollärarna som kår har en tydlig strategi för att hantera de problem man upplever gentemot kommunerna. Man arbetar för att bli representerad i de beslutande organen och blir det också, även om en plats där inte alltid förefaller vara lösningen.

Läroverkslärarna har hela den här aktuella perioden staten som arbetsgivare. På det hela taget verkar man vara nöjd med detta förhållande. Däremot formuleras en mycket negativ syn på kommunerna. De uppfattas stå för godtycke och okunnighet i förhållande till bland annat regelsystemet. I relation till staten i vid mening framträder läroverkslärarnas krav på autonomi och något som betraktas som rättvis behandling, samtidigt som man också kan utläsa lojalitet mot staten. Det förstnämnda gäller framför allt löner och anställningar. Staten som arbetsgivare uppfattas som en garant för opartiskhet.

Lojaliteten kan sägas ta sig uttryck i att man låter olika texter och styrdokument framträda utan kommentarer i Tidning för Sveriges Läroverk. Det är däremot tydligt att lojaliteten är villkorad. Politiker eller myndigheter som driver frågor eller fattar beslut som uppfattas strida mot läroverkslärares intressen får kritik. Detta kan också ses som ett uttryck för kraven på autonomi och att man anser sig ha tolkningsföreträde, när det gäller frågor som rör läroverken och den egna kåren. Reaktionerna mot kommunerna som arbetsgivare faller också in i detta mönster. Lojalitet ger man åt den instans som respekterar det man uppfattar som autonomi och rättvisa. Ytterligare ett sätt att förstå relationen till kommunerna är att man respekterar den instans som framträder som kunnig och välutbildad. Det är också värt att påpeka att som statstjänstemän har läroverkslärares en förhållandevis privilegerad ställning, som man värnar om. Det kan då vara taktiskt att tydliggöra hur okunniga kommunerna är som arbetsgivare i förhållande till staten. Att ha en statlig arbetsgivare gör också att man förmodligen får ett större handlingsutrymme på den lokala planet; enskilda lärare kan relativt ostört genomföra sitt arbete som de vill.

Samhället utanför skolan

Den bild som formuleras i Tidning för Sveriges Läroverk när det gäller läroverkslärares och samhället kan sägas tydliggöra att läroverkslärares under hela perioden ser sig som en del av statstjänstemannakollektivet. Samtidigt menar de att de inte behandlas rättvist i det sammanhanget, åtminstone när det gäller lönesättningen. Läroverkslärares förefaller uppfatta att de av omgivningen inte betraktas som ”riktiga” statstjänstemän. Det ges till och med exempel på hur de tycker sig bli aktivt motarbetade av andra statstjänstemän. Det förs egentligen inte några diskussioner om det här förhållandet, men man kan ana att läroverkslärares försöker förklara det med okunnighet hos de som fattar besluten. Ett visst förakt mot beslutsfattare med lägre utbildningsbakgrund än de själva formuleras också.

Samhället i övrigt både inom och utom Sverige diskuteras inte i någon större utsträckning av läroverkslärares. Det utrymme som försvarsfrågorna i vid mening får i början av kriget 1940 avviker därför tydligt. Ett liknande brott framträder i samband med unionskrisen vid seklets början. I viss mån tar man också ställning i några frågor som rör barn och ungdomar. Men det är inte så att man driver dessa, utan mer att de noteras. Den här bilden kanske kan förstås om man betraktar läroverkslärares som statstjänstemän. De har

ett tjänstemannaansvar och de ska vara lojala mot staten. Det kan tolkas som att man ska utföra sitt uppdrag och inte driva frågor som ligger utanför uppdraget.

De grupperingar folkskollärarna identifierar sig med är också tjänstemännen, och då framför allt de statliga. Men under hela den här aktuella perioden förefaller det som att folkskollärarna inte upplever att omvärlden uppfattar dem som hemmahörande i det sammanhanget. På olika sätt görs jämförelser, som av Svensk Läraretidning att döma, utfaller till folkskollärarens nackdel. När det gäller diskussionerna om löner kan det kanske vara en strategi. Men eftersom det här resonemanget också finns när det gäller andra frågor kan det stå för något annat. Det skulle kunna vara en genuin känsla av att inte vara uppskattad efter förtjänst. Den kan förstås om man ser till det uppdrag folkskollärarna upplever sig ha – att bidra till hela folkets bildning – och den betydelse det måste uppfattas ha i det samhället som höll på att ta form. Samtidigt verkar man vilja företräda arbetarna, och det är deras argument för folkbildning man lyfter fram. Däremot formuleras en viss motsättning till bönderna. Det här kan förmodligen förklaras historiskt med att också arbetarna är en del av det moderna projektet på samma sätt som folkskolan. På olika sätt lyfter man fram att folkskollärare har kontakter med de ledande skikten i samhället både centralt och lokalt. Det skulle kunna vara ett uttryck för att man vill visa att yrkeskåren är etablerad och har ett anseende i samhället, och också att enskilda folkskollärare har nått betydande positioner.

Ett tydligt inslag i Svensk Läraretidning är att man på olika sätt tar upp aktuella frågor som ligger utanför skolvärlden och driver uppfattningar om dessa. Delvis handlar det om moral och fostran, som kan ses som en del av folkskolans uppdrag och då bara blir en förlängning av det man redan är satt att göra; det man upplever sig ha som övergripande uppdrag. Detta samhällsengagemang tar sig också uttryck i ett intresse för världen utanför Sverige, där Tyskland förefaller spela en stor roll, vilket är mer eller mindre naturligt med tanke på det kulturella klimat som gällde under den aktuella perioden.

Man kan också ana att det under vissa perioder har varit svårt för folkskollärare att dra gränsen mellan att vara tjänsteman och medborgare, särskilt under åren kring sekelskiftet 1900. Det här är förmodligen ett uttryck för ett inbyggt dilemma i folkskolläraryrollen. Som tjänsteman ska man vara en del i förmedlingen av den staten sanktionerade ideologin. Som medborgare har man rätt att ha avvikande uppfattningar. Det är dock tydligt att det här dilemma blir mindre ju längre in på 1900-talet man kommer. Att den här as-

pekten inte är tydlig hos läroverkslärarna kan hänga samman med att de inte, som det formuleras i Tidning för Sveriges Läroverk, är lika drivande när det gäller att ta ställning i olika samhällsfrågor.

Några utmärkande drag

Vid genomgången av de olika områden som framträder i materialet finns ett antal mer grundläggande drag, som också belyser skillnaderna mellan hur de två lärargrupperna formulerar sig kring sina yrkeskårer. Ett av dessa är vad man skulle kunna kalla individualism. Det är tydligt att det under alla de undersökta åren är svårt för läroverkslärarna att få en fungerande facklig organisation. Trots att kåren inte är större än ett par tusen lärare finns det flera organisationer – en för extralärarna, en för adjunkterna och flera olika för de olika ämnesföreträdarna. I Tidning för Sveriges Läroverk klagas under hela den aktuella perioden över bristen på kåranda. I ett sammanhang formuleras denna individualism som att definitionen på en lärare är en person med avvikande mening. Ett annat uttryck för det här är diskussionerna om tjänstgöringsvillkoren. Man efterlyser ett regelsystem som garanterar rättvisa och är lika för alla. Samtidigt vill man i så stor utsträckning som möjligt själv bestämma över sin tjänstgöring, både innehåll och uppläggning. I samband med diskussioner om utformning av betyg och examination framförs uppfattningar om att en eventuell förändring inte får inkräkta på enskilda lärares uppläggning av sin undervisning. Det framträder en klar motsättning i förhållande till rektorerna, när dessa vill styra verksamheten på olika sätt. En annan aspekt på individualismen är knytningen till ämnena. Det förefaller vara så att det är viktigare med kontakterna med ämneskollegorna, än med andra läroverkslärare. Det finns också en tendens till att detta förhållande förstärks under perioden. Undervisningen i ämnet blir viktigare än den fostrande delen. Kampen mellan adjunkter och lektorer kan också ses som ett uttryck för individualism. Det är inte i första hand lärare på läroverket man ser sig som, utan det är den egna individuella utbildningsgången i ämnet som avgör vem man är. En annan aspekt på individualism är uppmaningarna, framför allt under tjugotalet, att besvära sig över fattade beslut. Detta kan ses som ett uttryck för den enskilde lärarens rätt att ifrågasätta överhetens beslut och att man som statstjänsteman uppfattar sig ha en personlig autonomi. Individualismen förefaller dock inte vara knuten till den privata individen. Det är förhållandevis lite av personnotiser i materialet, trots upprepade uppmaningar från tidningsledningen.

När det gäller folkskollärarna är bilden delvis annorlunda. De förefaller inte utmärkas av samma utpräglade individualism. Men det är tydligt att inte heller de självklart ser sig som en yrkeskår. De särintressen som får dem att dra åt olika håll är framför allt knutna till kön och tjänstgöringsort till skillnad från läroverkslärarna, vars särintressen framför allt hänger samman med olikheter i utbildningsbakgrund. Till skillnad från läroverkslärarna för dock folkskollärarna en tydlig diskussion kring konkreta förslag som ska lösa splittningen och ge kåren en gemensam organisation. Folkskolläraren framträder också mer än läroverksläraren som privatperson, framför allt under den första delen av den undersökta perioden. Det är dock värt att notera att när man i olika typer av notiser beskriver enskilda personer är det framför allt uppdrag och aktiviteter utanför lärarbetet som uppmärksammas.

Ett annat grundläggande drag har att göra med hur man ser på vad som är viktigt när det gäller yrkeskunskapen. För läroverkslärarna förefaller det vara så att de delar av yrket som inte är knutna till universitetsstudier uppfattas som mindre viktiga. Detta framträder i diskussionerna om lärarlönerna. De motiveringar som tydliggörs för en höjd lön är att andra med liknande universitetsutbildning har högre lön, och att en löneförhöjning skulle höja yrkets status. Det förs inte fram några argument om att läraryrket som sådant är viktigt och man tydliggör inte vad som i så fall skulle vara unikt med det. När man diskuterar löner inom den egna kåren förefaller det vara så att det är den formella universitetsutbildningen som är det avgörande för utfallet. Liknande tankegångar kommer fram när det gäller dispenser. Man får mycket sällan dispens från ämnestudier. Oftast gäller dessa den egentliga lärarutbildningen dvs provåret. Man diskuterar inte detta i klartext i samband med dispenser eftersom möjlighet till dispens inte kommenteras, men när man tar upp att många skjuter upp sitt provår tydliggörs frågan. Man får enligt praxis avkortat provår om man tjänstgjort minst fem terminer. Det anges två skäl till att man väljer denna lösning – dels kan man få bättre betyg, dels är det billigare. Bägge skälen ifrågasätts. Det första med att man kan ha skaffat sig ovanor som gör det svårt under provåret och därmed påverkar betyget. Uppmaningen blir att gå det långa provåret tidigt, inte för att egentligen få en nödvändig utbildning utan för att ha möjlighet att få bra betyg, om man ska tolka argumenteringen. I de diskussioner som förs om innehållet i provåret framgår att det som är bra med utbildningen är den dagliga sammanhängande kontakten med eleverna. Som verkligheten ser ut blir det mycket litet av det. Men det framkommer inte några krav på att förändra det förhållandet, utan man konstaterar bara att det är så. Ett annat uttryck för det här är den fort- och vidareutbildning som framträder. Den förefaller till största delen handla om kurser knutna till ämnena. En stor del av innehållet i Tidning för Sveriges Läro-

verk består av recensioner och den andelen ökar med tiden. Det är en mycket liten del av dessa som behandlar litteratur knuten till undervisningsmetodik och pedagogik, flertalet tar upp ett innehåll som har relevans för det egna ämnet.

För folkskollärarna ser det något annorlunda ut. Det är tydligt att det som är viktigt i yrkeskunskapen är det praktiskt/pedagogiska/metodiska. Det framträder i hur man utformar sin fort- och vidareutbildning och hur man diskuterar kring grundutbildningen. Däremot behöver man inte ha skaffat sig den praktiskt/pedagogiska/metodiska kompetensen via en formell utbildning. Ämneskunskapen finns med, men den förefaller hela tiden vara underordnad det man med en aktuell term kan kalla lärarkunskapen eller det pedagogiska arbetet. När det gäller diskussionerna kring lönerna resonerar folkskollärarna på samma sätt som läroverkslärarna. Man jämför sig med andra grupper som har lika lång utbildning och kräver att det ska vara utslagsgivande för lönesättningen. Det som är unikt med läraryrket och som skulle kunna vara kriterier för lön lyfts aldrig fram som argument.

Ett tredje grundläggande drag är att man menar att man inte får uppskattning efter förtjänst. Läroverkslärarna, som uppfattar sig vara kulturbärande och verksamma inom en elitutbildning, tycker inte att de uppskattas av sin omgivning. De anser sig ha låg lön och sakna status. I lönediskussionerna jämför man sig genomgående med andra statstjänstemän med motsvarande universitetsutbildning. Slutsatsen blir att andra hela tiden får högre lön och lärarkollektivet missgynnas. Folkskollärarna formulerar sig på liknade sätt.

Ytterligare ett drag framträder hos läroverkslärarna. Det är att de tycks se sig som offer för omständigheterna. I diskussionerna kring förändringarna i läroverken skyntar detta fram. De driver inte frågor om förändringar, utan förefaller uppfatta att de till stora delar är tvingade in i dessa. Och när de är genomförda, lyfter lärarna fram det som man menar har misslyckats. De skolformer – folkskolan och dess påbyggnader – som kan ses som konkurrenser om åtminstone delar av elevkåren uppfattas också vara gynnade av ansvariga myndigheter, på bekostnad av läroverken. Folkskollärarna däremot verkar vara offensiva på ett helt annat sätt än läroverkslärarna. De driver frågor som har med förändringarna av skola och utbildning att göra. Även om de uppfattar att de inte alltid får igenom sina krav, fortsätter de i en anda som uttrycker att de anser sig ha de rätta lösningarna och att de också kommer att få igenom sina förslag.

Om man hårddrar något skulle man kunna säga att det som utmärkte läroverkslärarna var individualism, att betrakta sig som ett offer för omständigheterna i stället för att driva förändringarna och att vara ämnesföreträdare mer än pedagog. Folkskollärarna var också individualister, men utifrån andra utgångspunkter; de drev frågor som hade med skola och utbildning att göra och var mer pedagoger än ämnesföreträdare. Det som bägge grupperna hade gemensamt var att de inte kände sig uppskattade efter förtjänst.

Professionell eller yrkeskunnig?

Utifrån de inledande diskussionerna om profession, professionalism och yrkeskunskap kan man belysa bilden av folkskolläraren och läroverksläraren.

Florin & Johansson (1993) hävdar i sin studie att läroverkslärarna 1914 uppvisade flertalet av de kriterier som man kan ställa på en professionell kår. Den bilden kan kompliceras utifrån den här studien. Det är helt riktigt att dessa lärare hade en lång akademisk utbildning, men den var innehållsmässigt specialiserad och differentierad. Bara en mindre del av utbildningen var gemensam för alla, nämligen den obligatoriska pedagogikkursen och provåret. Det var inte heller givet att alla genomgick det senare, utan det var fullt möjligt att få dispens från hela eller delar av provåret. Däremot var det ovanligt med dispenser från de akademiska studierna. Det framskymtar också ett avståndstagande mot de folkskollärare som på dispens kunde bli lärare på kommunala mellanskolan²⁰ utan att ha genomgått de formella akademiska studierna. Utbildningsdelar knutna till själva läraryrket – lärarkunskap eller pedagogiskt arbete – förefaller inte ha givits någon högre värdering. Den långa, akademiska utbildningen handlade alltså inte i första hand om en utbildning för att bli lärare. Det var en utbildning som var gemensam för akademiker, en utbildning som gav en vetenskaplig bas i ämnet, men i mindre utsträckning gav motsvarande när det gällde läraryrket, även om skrivningen i lagtexten gav uttymme för det.²¹ I diskussioner kring till exempel lönerna är det också påtagligt att man inte i första hand lyfte fram att man hade en utbildning till lärare, utan man hade en akademisk utbildning.

Med kriteriet lång teoretisk utbildning kan man inte säga att folkskollärarna var professionella. Deras utbildning vid folkskoleseminarierna var en utbildning som av myndigheterna först i slutet av 1930-talet jämfördes med genomgånget läroverk, i och med att den då gav tillträde till universitetsstudier.

Däremot kan man säga att hela deras utbildning var en direkt yrkesutbildning. Som sådan var den längre än den direkta yrkesutbildning som läroverkslärarna fick.

Ett annat drag som utmärker en professionell yrkeskår är ansvaret för utvecklingen av det egna yrket. Under alla de aktuella åren ordnades fort- och vidareutbildning av olika slag. Men det förefaller vara så att för läroverkslärarna var det som var knutet till ämnet prioriterat. De stora gemensamma lärarmötena, som kan ses som ett led i att utveckla yrket – inte ämnet, var enligt Tidning för Sveriges Läroverk inte särskilt välbesökta av den här kategorin lärare. Ur den här använda källan är det inte möjligt att entydigt bestämma vilka som hade ansvaret för kursverksamheten. Men utifrån diskussioner under tjugotalet kan man dra slutsatsen att det ansvariga statliga verket kan ha haft ett huvudansvar. Lärarmötena ordnades av yrkeskåren. Det här skulle kunna betyda att kåren själv tog ansvar för utvecklingen av läraryrket, även om enskilda medlemmar inte hade så stort intresse för detta. Där- emot kan man ha lämnat över ansvaret för utvecklingen av ämnena i förhållande till skolan till staten, det vill säga arbetsgivaren. Den direkta lärarutbildningen i form av provår kritiserades på olika sätt, men det fördes inte någon tydlig diskussion om egentliga alternativ. Det var snarare så att man konstaterade att det inte fungerade bra och sedan nöjde sig med detta.

Folkskollärarna tog tydligt ansvar för sin fort- och vidareutbildning på olika sätt. Men med tiden lämnar de över detta till ansvariga myndigheter, visserligen befolkades av tjänstemän och politiker som till viss del kom från folkskollärarkåren. När det gäller grundutbildning var kåren kritisk och drev fram förändringar som innebar att utbildningen anpassades till pedagogiska tankegångar som hörde hemma i det samhälle som växte fram.

Med kriteriet att ta ansvar för sin egen utbildning kan man nog säga att bägge lärargrupperna i början av seklet var professionella, åtminstone folkskollärarna. Det förefaller dock vara så att man med tiden tar allt mindre ansvar som yrkeskår på den här punkten.

I sin studie av läroverken hävdar Florin & Johansson (1993) att läroverkslärarkåren hade en formulerad etik under de första åren av 1900-talet. Det här materialet innehåller i stort sett inte något som kan hänföras till det området. Att man skulle vara lojal mot kollegor tydliggörs vid något tillfälle, samtidigt som det också antyds att lärare har ett ansvar mot eleverna. Där- emot fördes inte några tydliga diskussioner om lärares etik. Det är snarare så att det fanns

tendenser till att när enskilda lärare utsattes för kritik, så slöts leden. Ansvaret för det inträffade lades på rektorer, föräldrar eller elever och lärarens handlande rättfärdigades. Någon nedtecknad etik som kårens medlemmar skulle förhålla sig förekom inte alls. Inte heller fördes några tydliga diskussioner om lärares maktposition i förhållande till elever och föräldrar och konsekvenserna av denna.

Ett liknande förhållande gällde folkskollärarna. Det framhölls att det är viktigt att man uppträder korrekt för att inte skada kårens anseende. Under de första åren knöts kommentarerna till enskilda personer som ofta nämndes vid namn. Mot slutet var det mer av ett anonymt kollektiv som framträdde. Men det fanns inte någon tydlig och samlad diskussion om folkskollärares uppträdande – vad som var tillåtet och inte tillåtet. Den frågan framträder via ett antal händelser som refererades och kommenterades. Det är dock tydligt att folkskollärare förväntades ta ett ansvar för barn och ungdomar i vid mening.

När det gäller en entydigt och klart formulerad etik kan inte någon av lärargrupperna sägas ha varit professionella.

En annan aspekt knuten till profession är kontrollen över vilka som kunde utöva yrket. Under de första årtiondena på 1900-talet fördes en tydlig diskussion om vilka som skulle få räknas som läroverkslärare. Lärarna på mellanskolorna, som i princip hade samma utbildning som läroverkslärarna, fick inte vara med i Läroverkslärarnas Riksförbund. Även kvinnor hölls utanför kåren under lång tid och fick inte förrän 1918 formella möjligheter att utöva yrket på samma villkor som männen, trots att de hade samma formella utbildning. Samtidigt som dessa grupper ifrågasattes tillämpades dispenser för yrkesutövningen. Skälen till dispensererna redovisades i vissa fall. Men det fördes inte någon diskussion om att denna möjlighet fanns och vilka konsekvenser den kunde få. Det förefaller snarare vara så att dispenser från provåret till vissa delar sattes i system med lärarorganisationens goda minne. Det här skulle kunna innebära att läroverkslärarna mycket tydligt drog upp linjerna för vilka som ansågs kunna räknas som en del av kåren. Samtidigt accepterade de att personer som saknade framför allt delar av den egenliga lärarutbildningen fick dispenser för att utöva yrket.

Ett liknande förhållande gällde folkskollärarna. Till att börja med redovisades tydligt av vilka skäl man fått dispens, men så småningom angavs bara att man fått dispens och mot slutet av perioden redovisades dispenser inte alls. I

stort sett diskuterades inte dispenser som företeelse. När det skedde var det ur ekonomiska aspekter och vilka konsekvenser det fick för enskilda individer. Det förefaller vara givet att man kunde få tillträde till kåren utan att ha den formella utbildning som krävs. Det verkar ha funnits en föreställning om att man kan lära sig det som i dag kallas lärarkunskap eller pedagogiskt arbete genom att arbeta som lärare; utbildningen sågs inte som nödvändig för att ge den faktiska kompetensen.²²

Man kan ifrågasätta om någon av de bägge lärarkåren på den här punkten kan anses ha varit professionella, eftersom man tilläts utöva yrket utan att ha formell kompetens när det gäller kärnan i yrket. Dessutom fördes inte någon diskussion om konsekvenser av detta.

Den vetenskapliga pedagogiska diskurs – inrättandet av en professur i pedagogik, som enligt Florin & Johansson (1993) skapades av läroverkslärarna var resultat av initiativ från olika håll, där det förefaller vara så att läroverkslärarna spelade en mindre framträdande roll, åtminstone som initiativtagare.²³ Det verkar i stället ha varit så att folkskollärarna var mer aktiva i den frågan. Det här skulle kunna ses som att bägge lärargrupperna agerade för och lyckades skapa en viss vetenskaplig grund för sitt yrke. De skulle därmed kunna ses som professionella i det här avseendet.

Att läroverken hade en egen examen kan också betraktas som ett uttryck för att läroverkslärarkåren hade professionella drag. Det är tydligt att framför allt studentexamen var viktig för läroverkslärarna. Men enligt diskussionerna i Tidning för Sveriges Läroverk från 1920-talet och framåt var åtminstone vissa inom kåren beredda att förändra detta förhållande. I alla fall för de elever som inte skulle vidare till universiteten. Ett skäl som angavs var att undervisningen skulle kunna bli bättre om man inte hade examenskraven.

Folkskolan hade inte på samma sätt examen, utan eleverna fick ett avgångsbetyg. Det är tydligt att i takt med att folkskolan fick en närmare anknytning till läroverken fick betygsdiskussionen ett annat innehåll, ett innehåll som drog upp en gräns mot läroverken och tydliggjorde folkskolans självständighet. Men folkskollärarna diskuterade inte att införa en examen av den dignitet som läroverken hade.

På den här punkten förefaller läroverkslärarna vara professionella till skillnad från folkskollärarna, även om bägge grupperna uppvisar vissa förändringar i sin inställning mot slutet av perioden.

Ett utmärkande drag som framträder på olika sätt är kraven på individuell frihet för den enskilde läroverksläraren. Alla förändringar som skulle ha kunnat innebära inskränkningar i den ifrågasattes. Det här kan ses som ett uttryck för att man värnade om den individuella autonomi i yrkesutövningen, och det förefaller som att man till stora delar lyckades med detta. Om man betraktar läroverkslärarna som grupp framträder delvis en annan bild. Florin & Johansson (1993) menar att läroverkslärarna 1914 i stort sett fått kontroll över sitt yrke – men på statens villkor till skillnad mot tidigare kyrkans. Men frågan är om den förändringen egentligen innebar något annat än ett byte av herre. Under den här undersökta perioden genomgår läroverken stora förändringar. Det som tydligt framträder i diskussionerna av dessa är att läroverkslärarna ville behålla det traditionella. De mer eller mindre tvingades att acceptera förändringarna, som på det hela taget framställdes som försämringar. Det här skulle kunna innebära att läroverkslärarna som enskilda lärare ute i sina klassrum hade stor autonomi. Som yrkeskår däremot var situationen delvis helt annorlunda. Man tvingades till förändringar som inte låg i linje med den bild av sitt uppdrag som kåren hade.

För folkskollärarna förefaller situationen ha varit något annorlunda. Både de och den skolform de företrädde var en del av det moderna projektet. Det innebar att förändringar av olika slag som myndigheter och politiker ville driva, oftast låg i linje med folkskollärarnas egen uppfattning om vad de som lärare skulle göra. Att vara en autonom lärarkår förefaller för dem inte ha varit en relevant frågeställning på samma sätt som för läroverkslärarna.

Inte någon av lärargrupperna kan sägas uppfylla kriteriet att vara en autonom yrkesgrupp.²⁴

Om ovanstående bild stämmer betyder det att varken läroverkslärarna eller folkskollärarna fram till 1940-talet kan sägas ha varit professionella i strikt mening. Däremot formuleras en bild i lärarpresen som visar att de hade en professionalism i den mening att de besatt en yrkeskunskap som som gjorde att de kunde genomföra uppdraget att som läroverkslärare utbilda landets blivande elit och ledande skikt respektive som folkskollärare utbilda den stora massan i det framväxande moderna samhället.

Avslutande reflektioner

Den bild som formuleras i Svensk Läraretidning och Tidning för Sveriges Läroverk visar att det finns olika sätt att uppfatta begreppet lärare. I viss utsträckning ingår samma delar men prioriteringarna ser olika ut beroende på vilken skolform man arbetade i. Det uppdrag man som lärare upplevde sig ha påverkade bilden av vad det innebar att vara lärare i vid mening. Lundgren (1979) menar att i sättet att tänka om skola och därmed också om lärare finns historien och traditionen kvar, även om aktuella läroplaner och organisationsförändringar ger andra bilder. Dessutom är det så att flertalet av lärarna i dagens skola är utbildade mer eller mindre i de två traditioner som tagits upp här och de har själva gått i en skola med ett sådant tänkande. Detsamma gäller förmodligen också beslutsfattarna och de som framträder i medierna. Det här innebär naturligtvis inte att förändringar inte är möjliga; bara att man behöver tydliggöra vad det är man diskuterar.

Varför kallas lärare ”professionella” just nu? Den här studien tyder på att de inte någon gång fram till 1940-talet varit det i den strikta meningen. Men man kanske kan förstå beteckningen i förhållande till föreställningen som både företrädare för staten och lärargrupperna själva ger uttryck för, nämligen att läraren är ”skolans själ”, att skolans verksamhet står och faller med läraren. När regelstyrningen ersattes med målstyrning ges lärarna en nyckelroll för att den statliga styrningen av skolan ska fungera. De kan då inte betraktas som vilka yrkesverksamma som helst, utan måste få en status som ger dem legitimitet och ansvar att genomföra sitt av staten givna uppdrag.²⁵

Noter

1. De förändringar som formuleras i den anpassade Lpo94 innebär att ytterligare lärar/pedagogtraditioner lyfts in i skolan. Den här studien omfattar inte dessa grupper och de behandlas därför inte i den här artikeln.
2. Se text Skog-Östlin, 1984.
3. Principiella utgångspunkter för förslag, Lärarutbildningskommittén, januari 1999
4. Se text Carlgren & Lindblad 1992, Englund 1992,1995, Hartman 1995, Lindblad 1994, Linnell 1999.
5. En källa i dessa diskussioner är Hermansson 1974 . Carlgren, Hartman och Lindblad använder henne som referens.
6. Se text Carlgren 1995, Carlgren & Lindblad 1992, Ekholm 1995, Englund 1992, 1995, Sundgren 1992.
7. Jfr Hartman, 1995
8. Florin (1987): *Kampen om katedern* och Florin & Johansson (1993): *Där de härliga lagrarna gro...*
9. Florin 1987, s 89.

10. Florin & Johansson, 1993, s 174.
11. I det här sammanhanget har lärarnas egen fackpress – Svensk läraretidning och Tidning för Sveriges läroverk – varit huvudkällan. De finns i dag som Lärarnas tidning och Skolvärlden. Dessa tidningar, som var gemensamma för hela den aktuella lärarkåren, har som uppgift att både in mot kåren och ut mot omvärlden ge en bild av vad det innebär att vara lärare i vid mening. Det som framträder där är kårens kollektiva produkter dvs det som lärarorganisationerna står bakom. Det man gemensamt arbetar fram och presenterar som sitt. Eftersom poängen med den här studien är att försöka belysa hur lärarna själva har sett på sitt yrke, är valet av källa relevant. Det är deras egen bild, som den presenteras som kollektiv produkt, som är intressant. Dessutom är det så att fram till mitten av 1900-talet hade tidningarna inte anställda journalister, utan det var lärarna själva som producerade texterna. Hela studien finns rapporterad i ”Läroverkslärarna som yrkeskår. En fallstudie av Tidning för Sveriges Läroverk 1901-1940”. Institutionen för pedagogik. Lärarhögskolan i Stockholm (Manus) och ”Folkskollärarna som yrkeskår. En fallstudie av Svensk Läraretidning 1882-1940.” Institutionen för pedagogik. Lärarhögskolan i Stockholm (Manus).
12. Det är värt att notera att det som rör lärarens olika arbetsuppgifter inte får så stort utrymme i Tidning för Sveriges Läroverk. Det kan hänga samman med att dessa diskuteras i de olika tidskrifter som bl a ämnesorganisationerna ger ut. En annan förklaring kan vara att det som anses viktigt för en läroverkslärare är ämneskunskapen och då finns det inte så stor anledning att diskutera andra delar av läraryrket (jfr Hartman 1995).
13. Det som läroverkslärarna anser vara ”kringuppgifter” är preparation av lektioner, laborationsövningar eller morgonböner; sammanställning och mångfaldigande av arbetsuppgifter för skrivningar; rättning av skriftliga övningar eller prov samt granskning av herbarier; ledning av enskilt arbete; domkapitelsgöromål; klassföreståndarskap; arbete såsom biträde å rektorsexpeditionen och såsom bibliotekarie; huvudlärareskap; institutionsföreståndarskap; arbete för idrottdagarnas förberedande; handledarskap vid provårsläroverk; deltagande i klass- och ämneskonferanser; kollegie- och lokalstyrelsesammanträden; vaktjänst utanför lektionstid m m. För folkskollärarna ser dessa uppgifter delvis annorlunda ut. Det handlar mer om att engagera sig för elevens hela livssituation och det förväntas en folkskollärare göra. Administrativa uppgifter av olika slag diskuteras i stort sett inte alls.
14. Det senare blir tydligt i diskussionerna om censorerna och deras inflytande samt i diskussionerna om innehållet i exemensuppgifterna (se vidare min rapport).
15. Den fackliga lokala organisationen bestod av kretsar, som samlade folkskollärare till möten ett par gånger per termin.
16. Jfr t ex Linné 1997 och Skog-Östlin 1984.
17. Jfr not 4.
18. Det som här avses med kärnan i läraryrket är det man tar upp i den egentliga lärarutbildningen. För läroverkslärarnas del handlar det om studier under provåret i pedagogik/metodik/praktik – det som man måste komplettera ämnesstudierna med för att få en ordinarie tjänst, som läroverkslärare. För folkskollärarna avses den del av utbildningen vid folkskoleseminariet, som var direkt inriktad mot det kommande yrket. Som utbildningen var utformad kan även ämnesstudierna till stor del anses ingå i den delen.
19. Svensk Läraretidning 1890, s 209.
20. Kommunala mellanskolan motsvarade realskolan, som fanns inom de statliga läroverken.
21. SFS 1907:93, § 16.
22. Jfr Skog-Östlin 1984.

23. Folkskoleseminarierektorn Arcadius föreslog i en artikel i Tidning för Sveriges Läroverk i januari 1901, att det borde inrättas professurer i pedagogik. Han menade att intresset från både allmänheten och universitetet var litet. Men folkskolans lärare började förstå vikten av denna typ av tjänster. Han uppmanade därför de universitetsutbildade lärarna att göra gemensam sak med de seminarieutbildade i denna fråga. Vid ett möte i augusti 1901 kring frågan om en förbättrad lärarutbildning för läroverkslärare gjordes ett uttalande om önskvärdheten av att det inrättades professurer i pedagogik (jfr Edfeldt 1961). 1905 lades en motion i frågan skriven av folkskollärarna Fridtjuf Berg och Emil Hammarlund (jfr Linné 1996).
24. En utökad diskussion om detta skulle kunna bidra till att belysa frågan om det är möjligt ha en autonom lärarkår i ett demokratiskt samhälle (jfr Englund 1992, 1995 och Sundgren 1992).
25. Jfr Lindblad 1997 och Municio 1996.

Referenser

- Carlgrén, Ingrid (1995): Professionalismen som reflektion i lärarnas arbete. I *Lärarprofessionalism – om professionella lärare*. Lärarförbundet, s 20-31.
- Carlgrén, Ingrid & Lindblad, Sverker (1992): Lärarprofessionalism – lojalitet eller självständighet? *Häften för didaktiska studier* 34. Didaktikcentrum. Stockholm: HLS Förlag, s 4-15.
- Edfeldt, Åke W (1961): *Lärarutbildning. Ämneslärarnas utbildning i psykologi och pedagogik*. Stockholm: Liber.
- Ekholm, Mats (1995): Professionalitet och yrkeskvalitet. I *Lärarprofessionalism – om professionella lärare*. Lärarförbundet, s 6-19.
- Englund, Tomas (1992): Önskas professionella lärare? Nja, helst didaktiskt kompetenta. *Didaktisk Tidskrift* 2-3, s 30-45.
- Englund, Tomas (1995): Professionella lärare? I *Lärarprofessionalism – om professionella lärare*. Lärarförbundet, s 78-97.
- Florin, Christina (1987): *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906*. Universitetet i Umeå. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla (1993): "Där de härliga lagrarna gro..." *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914*. Stockholm: Tiden.
- Hartman, Sven G (1995): *Lärares kunskap. Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*. Linköpings universitet. Skapande vetande.
- Hermansson, Ester (1974): *Upplevelser och påverkan*. Pedagogiska skrifter 256. Stockholm: Sveriges Lärarförbund.
- Lindblad, Sverker (1994): *Lärarna – samhället och skolans utveckling*. Stockholm: HLS Förlag.

- Lindblad, Sverker (1997): Imposed professionalization: On teachers' work and experiences of deregulation of education in Sweden. I Ingrid Nilsson & Lisbeth Lundahl: *Teachers, Curriculum and Policy. Critical Perspectives in Educational Research*. Umeå universitet, s 133-147.
- Linné, Agneta (1996): *Moralen, barnet eller vetenskapen? En studie av tradition och förändring i lärarutbildningen*. Stockholm: HLS Förlag.
- Linnell, Ulf (1999): *Fortbildning som styrmedel. En studie av 17 utbildningstillfällen för lärare kring en ny läroplan*. Lärarhögskolan i Stockholm. Institutionen för pedagogik.
- Lundgren, Ulf P (1979): *Att organisera omvärlden. En introduktion till läroplansteori*. Stockholm: Liber.
- Lärarutbildningskommittén (1999): *Principiella utgångspunkter för förslag*. Januari 1999. Stencil.
- Municio, Ingegerd (1996): Den retoriska staten. *Häftet för kritiska studier*, nr 4, s 4-18.
- SFS 1907:93. Kungl.Maj:ts nådiga stadga angående filosofiska examina. Given Stockholms slott den 1 november 1907.
- Skog-Östlin, Kerstin (1984): *Pedagogisk kontroll och auktoritet*. Studies in Education and Psychology 14. Malmö: Gleerup.
- Skog-Östlin, Kerstin (manus): *Folkskollärarna som yrkeskår. En fallstudie av Svensk Läraretidning 1882-1940*.
- Skog-Östlin, Kerstin (manus): *Läroverkslärarna som yrkeskår. En fallstudie av Tidning för Sveriges Läroverk 1901-1940*.
- Svensk Läraretidning. Årgångarna 1882, 1883, 1884, 1885, 1890, 1900, 1910, 1919, 1930 och 1940.
- Sundgren, Gunnar (1992): Är lärare professionella? *Häftet för didaktiska studier* 34. Didaktikcentrum. Stockholm: HLS Förlag, s 16-31.
- Tidning för Sveriges Läroverk. Årgångarna 1901, 1905, 1910, 1915, 1920, 1925, 1930, 1935 och 1940.